

Велимир ИВЕТИЋ

КЊАЗ НИКОЛА I И ЦРНА ГОРА У МЕМОАРСКИМ ЗАПИСИМА СТЕВЕ ЧУТУРИЛА

Стево Чутурило (Дабар, Лика, 1846 – Нови Сад, 1939) био је учитељ, педагошки писац, новинар и политичар. Написао је Српски буквар, који је најдуже времена, на преласку из 19. у 20. век (око 30 година) био у употреби у српским земљама, више уџбеника за основу школу и више радова из педагогије, психологије и етике. За Црну Гору је значајан што је од 1876. до 1882. године руководио целокупном наставом, као шеф црногорске просвете (Главног школског надзорништва) и што је био уредник „Гласа Црногорца”.¹

Потомци Стеве Чутурила, др Стеван Литвињенко, познати југословенски здравствени радник, и Душан Чутурило, економски саветник у пензији, поклонили су почетком 1955. године Војном архиву (Архиву Војноисторијског института) у Београду копије рукописа Стева Чутурила са мотивацијом да се сагледају међусобни односи и приближавања кнежевина, односно краљевина Црне Горе и Србије.² Копије рукописа у Војном архиву регистроване су у Збирци поклона и откупа (Пописник 16, кутија 56, фасцикла 2).

Рукописи Стеве Чутурила чине „Моје дневне забиљешке у ратном походу Црне Горе против Турске у години 1876” и четири свеске необјављених мемоарских записа, названих „Паметари”.

¹ Шире: Јасна Чутурило, *Животни џуји Стева Чутурило*, у: Годишњак Цетињске гимназије, Цетиње, 1970, стр. 45-52; Ристо Драгићевић, *Прилог проучавању личности Стева Чутурило и Луко Зоре*, у: Годишњак Цетињске гимназије, Цетиње, 1971, стр. 81-84 и Јован С. Радојчић, *Срби (Српска Крајина, Словенија, Хрватска)*, Библиографски лексикон, Београд, 1994, стр. 573.

Енциклопедије: Ст. Станојевић, *Народна енциклопедија српско-хрватско-словеначка*, IV књига, Загреб, 1929, стр. 970; *Мала енциклопедија Просвете*, I издање, Београд, 1956, књ. 2, стр. 1013, *Енциклопедија Југославије*, Југословенски лексикографски завод „Мирослав Крлежа”, Загреб, 1984, књ. 3, стр. 319.

² Писмо Душана Чутурила од 14.09.1994. године.

Дневне забелешке Стеве Чутурила представљају његов дневник из ратних догађаја у којима је био непосредни учесник у близини књаза Николе, врховног команданта Црногорске војске. У забелешкама има много конкретних и разноврсних важних података, посебно о књазу Николи. Ти подаци указују на осебујну, изузетно позитивну личност књаза Николе I. Како је веома тешко интерпретирати дневне забелешке Стеве Чутурила на ограниченем простору, у ствари то је и немогуће у потпуности учинити, предлагемо да се оне у целини објаве. Ми ћемо у овом саопштењу обрадити само оне податке који се односе на портрет књаза Николе као Врховног команданта, при чему нећемо износити оперативно-стратегијске и дипломатске књажеве одлуке јер су оне, углавном, изнете у историографији.

Већ на основу првог сусрета са књазом Николом у Главном стану црногорске војске на Црквичким Ублима у Херцеговини 25. јуна 1876. године (сви датуми су по старом календару), Стево Чутурило је стекао следећи утисак:

„Књаз није имао довољно ријечи да нам заблагодари на том, што смо собом довели знатан број бокелских добровољаца, за чијег команданта наменује г. конту (грофа) Војиновића, а мене за његовог секретара. Књаз Никола Петровић Његош учинио је на мене ванредан упечаток. То је персонификација мушке снаге и људске љепоте. Он је ванредно даровит, особит говорник, пун пјесничког заноса. Његови официри и војници обожавају га. Књаз се поуздано нада у побједу српског оружја. Јако ми је пало у очи што књаз страхује од Аустрије, којој као да није по вољи његов ратни поход у Херцеговину”.

У вези с постројавањем бокелских добровољаца за смотру 26. јуна, када их је Стево Чутурило постројио у круг, јер ниједан Бокел није хтео да буде у другој врсти, у „дневним забиљешкама” записано је: „Књаз се од срца насмија, рекавши: 'ето, Србин је свугдје јунак: неће да буде позади другог. Добра је то особина, само се треба умешно њоме користити”.

Забележени подаци Стеве Чутурила указују на основне црте личности књаза Николе, посебно као врховног команданта црногорске војске. Увек је водио бригу о људима, посебно о рањеницима. О томе има више примера, а издвајамо: Када је 12/24. јула књаз Никола наишао на рањенике, који су лежали поред пута са мало болничара, и установио да нема коња за њихову евакуацију, реаговао је на следећи начин: „Књаз сјаха са свога хата и рече: 'Ево коња, товарите'. Сва Књажева пратња скочи с коња и стадоше да товаре рањенике. Књаз се с мјеста не миче док се сви рањени не отпремише, а он 5-6 часова хода на највећој припеци ишао пјешке као и остали војници. Све молбе његове пратње да јаше није тио ни да чује. Уз пут је занемогло више тешко рањених, и он их је лично кријепио напитком, а код двојице је пресједио све док нијесу издахнули од тешких рана... Војска је непрестано пролазила и војници су с дивљењем посматрали овај призор Књажеве пажње”.

Стево Чутурило забележио је и примере инсистирања књаза Николе на примени хуманих норми у рату. Када је 1/13. јула књаз Никола уочио да пет-шест војника ломе плот оближње напуштене муслиманске куће, упркос објављеној његовој наредби (и Прокламацији од 16. јуна 1876) да се не дира туђа имовина, и када су упркос трубном знаку, који вероватно нису чули, наставили да ломе плот, јурнуо је галопом, к непослушним војницима. Ови „књаза спазише тек кад бану међу њих, те двојицу-тројицу коњем обори, а једног прегази тако, да остаде лежећи. Шта је с њим после било, не знам. Тек овдје се види, на какав племенит начин овај владар мисли да води рат с дивљим Турцима”.

Претходног дана (30. јуна) књаз Никола и његова пратња видели су „како је страховито турско варварство и како је свет овај рат, којим се пошло за тим да се мученички народ од тог варварства избави. Ту (село Самобор и храм Св. Саве у Гатачком пољу – прим. В. И.) Књаз и његова пратња разгледаше похарану цркву, разорену св.трпезу, а око цркве раскопане гробове, повађене кости мртвијех испребијане и разбацане. Дакле ни мртвом Србину у гробу ове азијатске хијене не дају мира!...”

Упркос том и другим примерима, књаз Никола и црногорска војска примењивала су норме хуманитарног права. Стево Чутурило, после детаљног описа Битке на Вучјем долу, записао је 19/31. јула и следеће: „Одоше неки официри да траже тело погинулог Селим-паше, кога збиља и нађоше. Књаз о томе извијести и турског команданта Билећа, с молбом, да изашље одјељење које ће примити тијело погинулог паше и сахранити пале турске војнике, којих је било на хиљаде. Ну дивљи Турци, умјесто да овако човјечну понуду једва дочекају и усвоје је, они не хтједоше да приме ни парламентарара, већ су на њега пуцали”. Црногорска војска је тело Селим-паше сахранила са војним почастима у присуству страних војних изасланика. Стево Чутурило је изнео и неколико примера хуманог односа према муслиманском становништву.

Књаз Никола, као врховни командант и непосредно се ангажовао на јачању и одржавању борбеног морала црногорске војске, што је и Стево Чутурило непосредно уочавао. Тако је 16/28. јула, пред почетак Битке на Вучјем долу, записао: „... Књаз је од свију официра био први на ногама, учинио узбуну и на коњу одјурио да прегледа војску и да је одушеви за бој”. После победе на Вучјем долу књаз Никола је одавао заслужна признања, а сердару Јолу Пилетећу поклонио је 18/30. јула сабљу Селим-паше, рекавши, према забелешки Стеве Чутурила: „Најљепши ратни добитак – највећем јунаку са Вучијег дола!”

Стево Чутурило записивао је и критичке примедбе на рачун књаза Николе. Тако је забележио 16. јула да је књаз Никола, непосредно после разбијања турске војске на Вучјем долу, наредио да се црногорска војска заустави. „Ову наредбу ја не разумједох, јер, иако нисам војник од заната, мислим да није довољно непријатеља у првом сукобу разбити, већ да одржану побједу треба до краја ис-

црпити и не допустити непријатељу да се прибере и за нов отпор спреми”. Затим је изнео да није можда у питању био неки од захтева аустријског изасланика. Наредног дана, 17/29. јула, Стево Чутурило записао је опет критику наведене књажеве наредбе: „Да Књаз Никола није синоћ повратио војску, која је већ била почела да прелази преко Требишнице, с намјером да заузме требињски друм, Муктар-паша би се можда још данас био морао предати са свом војском, тј. њеним остатком. Сердар Перо Матановић прича ми, да је он с 4 батаљона војске био око 4 часа на ријечи Требишњици, с намјером да прегази и заузме требињски пут, и да су се војници већ били изули, кад стиже наредба да се војска враћа”.

Иако „дневне забиљешке” Стеве Чутурила обухватају веома кратак временски период (15/27. јун – 27. јул/8. август 1876. године), оне пружају низ података за допуну историографске литературе о црногорско-турском рату из тог периода и о личности књаза Николе, од којих смо изнели само један део.

*
* *

Своје мемоарске записе, писане у позним годинама у Новом Саду 1938. и 1939. године, Стево Чутурило је назвао „Паметари”. У четири свеске „Паметара” (редни бројеви од 2 до 5) има 52 записа из области војне, просветне, политичке и културне историје и историје новинарства Србије, Црне Горе и Срба из Аустро-Угарске, као и из теолошко-филозофске области. На Црну Гору и књаза Николу непосредно се односи шест записа, од којих су садржаји два (30. – „Како 1876. г. одох у црногорску војску” и 31. – „Аустрија јавно омета напредовање црногорске војске у Херцеговину”) детаљније изнети у „дневним забиљешкама”. У нашој информацији обрадићемо четири записа тако што ћемо изнети краћа објашњења и имена личности.

Основни садржај 50. записа („Како сам постао новинар тиме што сам био уредник више политичких листова” – „Паметар” V) односи се на то како је књаз Никола крајем 1876. године одредио Стеву Чутурилу да буде главни уредник „Гласа Црногорца”, док не постане шеф црногорске просвете, с обзиром на то да су школе због рата биле затворене.

У 22. запису („Паметар” IV) – „Аустријски агенти раде ми о глави”, Стево Чутурило пише о појединим елементима ситуације у Црној Гори после Берлинског конгреса 1878. године: о потреби отварања мушких и женских школа у Подгорици после њеног ослобођења (за школске зграде предложио је бивше турске касарне и војне болнице, што му је књаз Никола одобрио) и о црногорском војном кордону постављеном „против Арбанашке лиге”. У запису су главне личности војвода Машо Врбица и Стево Чутурило, а спомињу се још, осим књаза Николе, и цар Франц Јозеф, Јурај Штросмајер, престолонаследник Данило

и синови Маша Врбице. Од осталих институција спомиње се академија Терезијанум у Бечу, лист „Глас Црногорца” и Војни суд црногорског војног кордона.

„Једно учешће на светосавској свечаности 1882. на Цетињу” наслов је 46. записа („Паметар” V). У запису истиче висок културни ниво црногорске владајуће елите, а посебно кћерки књаза Николе. Централно место записа је предавање о Светом Сави, као филозофу и педагогу. У запису се спомињу и још следеће личности, престолонаследник Данило, оболели митрополит госп. Иларион и његов синовац Јован, ученик цетињске гимназије, војвода Блажо Петровић, нови владика госп. Љубиша, књагиња Милена, др Милан Јовановић Батут и др.

У 20. запису Стево Чутурило пише своја сећања на одлазак из Црне Горе. У садржају није толико битан разлог одласка из Црне Горе, који је био претежно приватне природе (женидба), већ описани догађаји из црногорско-турског рата 1877. године („Девет крвавих дана”)³ и писање о томе у полуваничним бечким новинама „Нова слободна штампа”, те одговори на то писање од стране Чутурила у уводном чланку „Гласа Црногорца”. Затим је описано како су због тог чланка нарушени и одмах нормализовани односи између Цетиња и Беча, пошто је књаз Никола обуставио даље излажење „Гласа Црногорца” у лето 1877. године.

У запису има значајних података о просвети у Црној Гори, школовању књажеве деце, животу на двору на Цетињу, о односима црногорског и руског двора и др. У запису се говори о следећим личностима: књазу Николи, књагињи Милени, војводи Машу Врбици, изасланику Аустро-Угарске на Цетињу барону Темелу, госпођици Месарош, управитељици Дјевојачког института царице Марије Федоровне на Цетињу, Сулејман-паши, војводама Петру Вукотићу и Пеку Павловићу.

Спомињу се и следеће личности: г-ђица Најком (дворска дама књагиње Милене), митрополит Иларион, други књажев ађутант кнез Блажо Петровић, капетан Ћиро Инђић из Нове Градишке, књажев секретар Сима Поповић, добровољац Арса Пајевић из Новог Сада, сердар Перо Матановић, војвода Божо Петровић, председник владе, војвода Станко Радоњић и др.

³ Упореди: Н. Капицић, *Сулејман-пашин поход од Гаџка кроз кланац Дуѓу према Никшићу и Сјужу у јуну 1877. године*, у: Историјски записи књ. X, св. 1, Цетиње 1954, стр. 215-220. Стево Чутурило је дао више до сада непознатих конкретних података, посебно значајних за војну историју.

Velimir IVETIĆ
*Research Fellow,
The Institute of Military and Historical Researches*

KING NICHOLAS AND MONTENEGRO IN THE MEMOIRS
OF STEVO ČUTURILO

Résumé

Stevo Čuturilo (1846 - 1939), a famous political and pedagogical worker from Serbia, lived and worked in Montenegro during the period of 1876 - 1882, being first a volunteer in Montenegrin Army in 1876, then a head of the Chief Supervisory School Board, who organized and supervised teaching in Montenegro till 1882. In the meantime, he occupied the post of an editor of the "Voice of Montenegrin".

Descendants of Stevo Čuturilo gave to the Military Archive (the Archive of Military and Historical Researches) as a present, a copy of his diary "My daily records on Montenegrin war 1876 against Ottoman Empire", together with copies of four volumes of his Memoirs, called "Pametari" (Chronicles), and 52 records in which Čuturilo left an exhaustive account of military, educational, political and cultural history, and history of journalism of Serbia, Montenegro and that of Serbs from Austro-Hungary.

In the pages of this work are to be found numerous informations on the content of six memoirs relating to Montenegro accompanied with an integral text of his daily records. Revealed there are many significant and detailed information, on King Nicholas I, specifically, which outline his peculiar and indisputably positive character.